

QON VA NON LEKSEMALARINING RAMZIY MA'NOLARI

Shaxzoda Muxammadaliyeva

tayanch doktorant

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Toshkent, O'zbekiston

shahzodaxon532@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada qon va non leksemalarining ramziy ma'noalari tahlil qilingan. Ular badiiy asarlardan olingan misollar va o'zbek xalq maqollari orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: qon, avlod, ramz, non, tirikchilik, nasiba.

Symbolic meanings of blood and bread lexemes

Shakhzoda Mukhammadaliyeva

supporting doctoral student

Tashkent state named after Alisher Navoi

University of Uzbek Language and Literature

Tashkent, Uzbekistan

shahzodakhon532@gmail.com

Annotation

This article analyzes the symbolic meanings of blood and bread lexemes. They are explained through examples taken from works of art and Uzbek folk proverbs.

Key words: blood, generation, symbol, bread, livelihood, fate.

O'zbek tilida faol qo'llaniluvchi va o'ziga xos ramziy ma'nolarga ega bo'lgan leksemalardan biri qon so'zi hisoblanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida qon leksemasi quyidagicha izohlanadi:

QON 1 Organizmning yurak va qon tomirlardan iborat yopiq sistema ichida to'xtovsiz harakatlanib turuvchi suyuq to'qimasi (a'zo va hujayralarni oziqlantiradigan, modda almashinishini ta'minlaydigan qizil suyuqlik). *Arteriya qoni. Vena qoni. Qon aylanishi. Qon bosimi. Qon ketishi (oqishi). Qon tomirlari.* mm *Yara ko'krakda, yurakka yaqin: undan quyug qon hali ham siljib turar edi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

2 ko'chma Tug'ishganlik, qarindosh-avlodlik ramzi sifatida. *Ota-bobosi san'atkor o'tgan-da, qonida bor. "Yoshlik" Ular "O'zimning qonim, qo'ynidan to'kilsa qo'njiga, begona bo'lmasin"* qabilida ish tutadilar. Gazetadan.

3 ko'chma Narsalarning yashash, harakatlanish ramzi sifatida; "joni", "yuragi"; qon tomiri. *Neft motorlarning qonidir, Neft mamlakatning shonidir. Y. Mirzo. Nutq insoniy madaniyatning qon tomiri, asosi va o'zagidir. "Saodat".*

4 ko'chma Shaxsga xos hissiyot, his-tuyg'u. *Qandaydir bir parivashning olovli jozibasi, husn-malohati uning erkaklik qoniga cho'g' tashlab yuborgan edi. K. Yashin, Hamza. Jayronning shamoldek yengil irg'ishlab qochishi beixtiyor ko'zni o'ynatib, odamda ovchilik qonini ko'pirtiradi. M. Mansurov, Yombi. [O'TIL, 2006: 328-329].*

Ma'lumki, o'zbek xalqi uchun azal-azaldan qon-qarindoshlik, nasl-nasab juda muhim hisoblanadi. Shuning uchun ham qiz berish, kelin qilishdan oldin ularning

kim ekanligi, qanday insonlar ekanligi yaxshilab surishtiriladi. Qoni tortdi, qoni toza, qonida bor kabi birikmalar faol ishlatiladi. Aynan shuning uchun ham qon leksemasi tug'ishganlik, qarindosh-avlodlik ramzi sifatida ishlatiladi. Insonga xos bo'lgan xususiyatlar unga, avvalo, qon orqali o'tadi. Buni "Yulduzlar mangu yonadi" asaridagi quyidagi misollarda ham ko'rishimiz mumkin¹:

Bir polvon yiqilsa, origa oshnasi yo og'aynisi davraga chiqdi. Qoni tortdi...

Polvonlik bizga otameros. Pushtdan-pushtga, qondan qonga o'tib kelyapti. Polvonlikning ko'zga ko'rinmas, til bilan tushuntirib bo'lmas shunday sirlari borki, buni faqat tomirida polvonlik qoni borlargina biladi.

Mergan jo'ra, deyishidan bilib edim-a... Asli qonida bor ekan-da...

Shuningdek, Tohir Malik ham o'zining "Talvasa" asarida Bo'ron Qamariddinga nisbatan: "Bu bilan bemalol ishlasa bo'ladi. Tomirida o'zimizning qon oqadi²", - deya ta'rif beradi.

O'zbek xalq maqollarida ham qon leksemasining qarindoshlik, nasl-nasab ma'nolarida ishlatilishini bir qancha o'rinlarda ko'rishimiz mumkin³:

Tuqqan elga jon tortmasa ham, qon tortar.

Qon bilan kirgan jon bilan chiqar.

Jon tortmasa, qon tortar.

Non leksemasi forscha so'zdan olingan bo'lib, oziq-ovqat ma'nosini anglatadi. U ham tilimizda azaldan qo'llanib kelayotgan so'zlardan biri hisoblanib,

¹ Тоғай Мурод. Юлдузлар мангу ёнади. -Тошкент: Шарқ, 1994. – Б. 6, 24, 29.

² Тоҳир Малик. Талваса. -Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 142.

³ Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – B. 11, 159, 264.

ikki xil ma'noda ishlatiladi. O'zbek tilining izohli lug'atida non leksemasi quyidagicha izohlanadi:

NON 1 Xamirdan tayyorlanib, tandir, o'choq, tova va sh.k. da pishiriladigan yegulik. *Bug'doy non. Zog'ora non. Shirmoy non. Bo'lka non.* [Kampir] *Non yasab bo'lguncha, tandir qizidi. Keyin bir chekkadan yopdim.* Oybek, Tanlangan asarlar.

2 Umuman, yegulik-ichgulik, yashash, tirikchilik uchun zarur narsa. - *Matqovul aka, men non toparmikanman, deb qorin g'amida maktab ochganim yo'q, — dedi u [G'ulomjon] bosig'i bilan.* M. Ismoilov, Farg'ona t. o. . [O'TIL, 2007: 57].

Non leksemasi qadimgi davrlardan buyon qo'llanib keladi. Birgina "Devoni lug'otit turk" asarining 1-jildida non leksemasiga doir 10 ta so'z mavjud:

- 1) уууш этмәк – ushatilgan non, burdalangan non
- 2) ёбмәк – non
- 3) этмәк – non
- 4) ёсбipi – issiq qo'lda pishirilib, yoqqa to'g'rab, ustiga shakar sepib yeyiladigan non
- 5) чоп – tutmoch (non) parchasi, burdasi
- 6) бир кёс этмәк – bir bo'lak non
- 7) көмәч – ko'moch, o'choqda cho'qqa qo'yib pishiriladigan non
- 8) қатма – yog'da pishiriladigan qat-qat non (qatlama)
- 9) бускәч – yurqa non

10) kÿwwäk – yaxshi xamirdan bo'lgan non⁴.

Non leksemasi xalqimizda tirikchilik qilish, pul topish kabi ramziy ma'nolarda ishlatiladi. Buni quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

*Chunki bola-chaqamga non topay deb erkakning umri ko'chada o'tadi*⁵.

*O'z kuching orqasidan non topib yegil, tekinxo'rlikka o'rganma, olijanob, mard odamlar bilan suhbatdosh bo'lsang, yaxshilik bilan nom chiqarasan*⁶.

*Sizga o'xshaganlar ko'paysa, mendaqalarga non qolmaydi*⁷.

*Yaxshi, katta adabiyotimiz borligini, rivojlanayotganini, do'stlarimizgina emas, kasb-kori bizni yomonlashdan iborat bo'lgan, bizni yomonlab non topadigan dushmanlarimiz ham tan oladi*⁸.

Shuningdek, u ayrim hollarda rizq-nasiba ma'nosini ham anglatib keladi. Buni Tohir Malikning "Shaytanat" asaridan quyidagi misollarda ham ko'ramiz:

*Chechenlarga non berganlarga qo'l ko'tarsam, Zeli og'amning ruhi chirqiraydi, shuni aytmoqchimisiz*⁹?

*Sen non berganlarga xiyonat qiluvding. Endi haqini to'la*¹⁰.

*Bunaqa xashakilarga u yoqda non yo'q*¹¹.

⁴ Xongeldiyeva S. DEVONI LUG'ATIT TURK" ASARIDAGI LEKSIK BIRLIKLAR TALQINI. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference. – P. 267.

⁵ Туроб Мақсуд. Қайтмас тўлқинлар. - Тошкент: O'zbekiston, 2014.- Б. 22.

⁶ Тоҳир Малик. Одабийлик мулки. – Тошкент: Истиклол, 2005. – Б. 11.

⁷ Тоҳир Малик. Шайтанат (4-китоб). – Тошкент, 2008. – Б. 89.

⁸ Абдулла Қаҳҳор. Қиссалар. - Тошкент: Ғафур Ғулом, 1971. – Б. 414.

⁹ Тоҳир Малик. Шайтанат (4-китоб). – Тошкент, 2008.- Б. 34.

¹⁰ Тоҳир Малик. Шайтанат (4-китоб). – Тошкент, 2008. – Б. 247.

¹¹ Тоҳир Малик. Талваса – Тошкент: Sharq, 2012.- Б. 351.

Yuqorida keltirilgan misollardan shuni anglashimiz mumkinki, xalqimiz soʻzlardan foydalanishda juda mahsuldor. Soʻzlarning ramziy maʼno anglatishida u anglatgan asosiy maʼno muhim ahamiyat kasb etadi va hosila maʼno asosida yuzaga keladi. U mavhum tushunchaga koʻchib, xalqning dunyoqarashi, milliy tafakkurini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Абдулла Қаҳҳор. Қиссалар. - Тошкент: Ғафур Ғулом, 1971.
2. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. Oʻzbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.
3. Тоғай Мурод. Юлдузлар мангу ёнади. -Тошкент: Шарқ, 1994.
4. Тоҳир Малик. Одамийлик мулки. – Тошкент: Истиқлол, 2005.
5. Тоҳир Малик. Талваса. -Тошкент: Sharq, 2012.
6. Тоҳир Малик. Шайтанат (4-китоб). – Тошкент, 2008.
7. Туроб Мақсуд. Қайтмас тўлқинлар. - Тошкент: Oʻzbekiston, 2014.
8. ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007.
9. Xongeldiyeva S. DEVONI LUGʻATIT TURK” ASARIDAGI LEKSIK BIRLIKLAR TALQINI. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference.